
СОЦІОЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.45/47

Ю. В. Орешета, аспірант

СОЦІОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Стаття присвячена теоретичним підходам до визначення "ідентифікація" та "ідентичності". Обґрунтовано природу ідентифікації, зумовлену глибокою потребою людини в визнанні з боку інших, у самореалізації та очікуванні позитивної оцінки зі сторони інших. Проаналізовано основні теоретичні підходи – психоаналітичний, символічний інтеракціонізм, феноменологічна соціологія. Розглянуто основні погляди дослідників на співвідношення цих понять. Ідентифікація розглядається як один з найважливіших механізмів соціалізації особистості, що проявляється в ототожненні індивіда з певною соціальною групою, спільнотою (номінальною чи реальною). Ідентичність є структурою, що формується протягом життя.

Ключові слова: ідентифікація, ідентичність, соціальна ідентифікація, професійна ідентифікація, професійна ідентичність, самовизначення.

Ю. В. Орешета, аспірант

**СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПРОБЛЕМЕ
ИДЕНТИФИКАЦИИ И ИДЕНТИЧНОСТИ ЛИЧНОСТИ**

Аннотация. Статья посвящена теоретическим подходам к определению "идентификации" и "идентичности". Обосновано природу идентификации, обусловленную глубокой потребностью индивида в признании со стороны других, а также в самореализации и ожидании позитивной оценки со стороны других. Проанализировано главные теоретические подходы – психоаналитический, символический интеракционизм, феноменологическая социология. Рассмотрены основные взгляды исследователей на соотношение этих понятий. Идентификация рассматривается как один с важнейших механизмов социализации личности и проявляется в отождествлении индивида с определенной социальной группой или общностью – номинальной или реальной. Идентификация является структурой, которая формируется на протяжении жизни.

Ключевые слова: идентификация, идентичность, социальная идентификация, профессиональная идентификация, профессиональная идентичность, самоопределение.

Yu. V. Oresheta, Postgraduate

**SOCIOLOGICAL APPROACHES TO THE PROBLEM
OF IDENTIFICATION AND PERSON IDENTITY**

Abstract. The article is devoted to theoretical approaches to the definition of "identification" and "identity". The essence of identification is grounded, due to the deep needs of the individual in recognition of others as well as the self-realization and anticipation of a positive evaluation by others. The main theoretical approaches - psychoanalytic, symbolic interactionism, phenomenological sociology are analyzed. The basic views of researchers on the relationship between these concepts are considered. Identification is considered as one of the most important mechanisms of socialization of the individual and it is manifested in the identification of the individual with a particular social group or community - the nominal or real. Identification is a structure which is formed over a lifetime.

Keywords: identification, identity, social identification, professional identification, professional identity, self-determination.

Актуальність теми дослідження. Проблема ідентифікації та ідентичності хоча і є відносно новою на вітчизняному науковому просторі, однак набуває широкої популярності. Складність і

СОЦІОЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

динамічність соціальних та політичних процесів, що відбуваються, висуває нові вимоги до становища індивіда в суспільстві, яке визначається, в тому числі, і за допомогою механізмів ідентифікації та самоідентифікації.

Постановка проблеми. Тлумачення самого терміну є досить неоднозначним та варіюється в залежності від мети та галузі наукового дослідження. Однак вже зараз з впевненістю можна говорити про міждисциплінарний підхід до його тлумачення, оскільки сам термін "ідентифікація" вивчається філософією, соціологією, психологією, антропологією та іншими науками. Проте в науковому просторі склалися деякі підходи до тлумачення даного поняття, які ми спробуємо проаналізувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші публікації з досліджень процесів ідентифікації та самоідентифікації дають змогу наблизитися до більш адекватного пізнання соціальної трансформації нашого суспільства. Всебічного аналізу ця проблема зазнала у працях Є.І. Головахи, О.Г. Злобіної, С.А. Makeєва, В.Л. Оссовського, А.О. Ручки, М.О. Шульги.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про досить інтенсивне дослідження проблем ідентифікації саме на сучасному етапі розвитку суспільства, коли, у зв'язку з докорінними соціальними трансформаціями, питання ідентичності висувається на перший план.

Ідентифікація розглядається переважно як спосіб прийняття соціальних ролей при входженні в групу (З. Фрейд, Л. Бандура, Т. Парсонс), як засіб інтерналізації об'єктивної реальності (П. Бергер, Т. Лукман), як механізм «влиття» «Я-концепції» в соціальне оточення, що проявляється в усвідомленні групової приналежності, формуванні соціальних настановлень (Ч. Кулі, Дж. Г. Мід). Індивід ідентифікує себе з тими чи іншими соціальними позиціями на основі власних уявлень про їх структуру. Тобто, йдеться про символічний аспект соціального простору.

Таким чином, у сучасній науковій літературі значне місце посідає проблема пізнання соціальних процесів ідентифікації. Сформувалися два головних підходи: соціологічний (П. Бергер, П. Бурд'є, А. Грамші, Е. Дюркгейм, Е. Еріксон, Д. Лукач, Т. Лукман, П. Штомпка, А. Шюц) та соціально-психологічний (Г. Келлі, Р. Ліфтон, Г. Маркузе, Р. Мертон, Г. Мід, Д. Рісмен, З. Фрейд, Т. Шибутані).

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Ідентифікація, у загальній своїй сутності, співпадає з тлумаченнями, які дослідники пов'язують з поняттям «Я» в найрізноманітніших формах: «Я-концепції», «Я-системи», «Я-досвіду» (Шилдер, Федерн), з поняттям «его» у формах «его-ідеалу», «его-ідентичності», «супер-его» (З. Фрейд, Е. Еріксон) [10, с.182].

Вже пізніше З. Фрейд розуміє під цим поняттям сукупність взірців поведінки, які засвоює особа, приймаючи на себе ту чи іншу роль під впливом суспільної свідомості ("Над-Я") [11, с. 216], тобто як один із механізмів формування особистісно-моральної інстанції «Супер-его» через ототожнення дитиною себе з батьками чи іншим авторитетом та, відповідно, інтеріоризація їх моральних норм, цінностей, зразків поведінки.

Процеси трансформації докорінно змінили соціальну структуру українського суспільства, не залишивши недоторканою жодної великої соціальної спільноти. Це змушує всі групи переглядати своє соціальне становище, по-іншому відповідати на запитання, хто вони є і куди прямують, які мають проблеми і як ці проблеми слід вирішувати.

Проблему вивчення соціальної ідентифікації в контексті соціологічного аналізу не можна вирішити без вивчення соціальної стратифікації суспільства, дослідження існуючих соціально-статусних груп, особливостей їх становища в сучасній ситуації.

Постановка завдання. Визначення та коротка характеристика основних підходів до проблеми ідентифікації та ідентичності у соціології.

Виклад основного матеріалу. Соціологи розширили предметне поле дослідження ідентичності, надаючи їй нового значення – соціального. Специфіка соціологічного підходу до аналізу ідентичності полягає в розгляді її як соціального конструкту, що підлягає емпіричному спостереженню, у дослідженні впливу різних соціальних інститутів на її формування, установленні взаємозв'язків між різними типами ідентичностей [5, с.2].

Специфіка соціологічного підходу до визначення процесу ідентифікації полягає в тому, як соціальні інститути, і чому саме ці, а не інші, впливають на самовизначення особистості, і які

СОЦІОЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

наслідки наявності або відсутності процесу ідентифікації. Тоді як у психології досліджуються психічні механізми процесу ідентифікації особистості.

Вперше термін «ідентифікація» був введений в 1921 році австрійським психологом З. Фрейдом у роботі «Психологія мас і аналіз Я». Саме він почав трактувати ідентифікацію як механізм, що забезпечує здатність «Я» до саморозвитку, несвідоме ототожнення суб'єкта з об'єктом, мотивом якого можуть бути страх втрати любові, страх перед покаранням. Ідентифікація сприяє соціалізації, тобто робить людину готовою прийняти соціальні норми як свої внутрішні установки, як керівництво до дії, а також здатною на об'єктивну й диференційовану самооцінку. Теорія психоаналізу З.Фрейда пояснювала будь-яке самоототожнення із соціальною групою як результат функціонування постійного й універсального психологічного механізму, що підсвідомо виділяє різні групи як «свої» і «чужі» [8, с.34].

Американським соціологом Е. Еріксоном, засновником теорії ідентичності, був введений у науковий обіг термін «ідентичність». У своїх дослідженнях основну увагу він приділяв проблемам формування ідентичності людини як такої, котру він бачив у розвитку, як універсальну, у першу чергу, адаптаційну структуру, як якийсь «процес організації життєвого досвіду в індивідуальне Я» [8, с.38].

Розглядаючи проблему соціальної ідентичності на рівні різних соціальних груп, Е.Фромм оперував поняттям «соціальний характер», що, на його думку, являє собою «сукупність рис характеру, які наявні у більшості членів даної групи й виникає в результаті загальних для них переживань і загального способу життя». Таким чином, соціальна ідентифікація, яка існує серед членів будь-якої соціальної спільності, обумовлена двома основними моментами: психологічними властивостями конкретної особистості й особливістю соціальних характеристик індивіда [3, с.128].

У соціології історія дослідження феномена ідентифікації пов'язана з ім'ям Е.Дюркгейма, який був прихильником структурно-функціонального підходу. Е. Дюркгейм порушив питання про механізми формування й ролі впливу на індивіда його зв'язків з різними спільнотами, що існують об'єктивно, як ряд інших загальних соціокультурних норм. Не вживаючи термін «ідентифікація», Е. Дюркгейм розробив теорію трансляції соціальних ідентичностей, розкриваючи структуру й процеси конструювання «соціальної сутності» особистості, що являє собою систему «надіндивідуального», що відображає в індивідах групову приналежність (релігійні вірування, моральні норми й принципи й т. п.). Згідно Е. Дюркгейма, «соціальна сутність» (тобто соціальна ідентифікація) передається в процесі соціалізації від покоління до покоління [7, с.104].

Інший видний представник структурно-функціонального підходу – Т. Парсонс – був засновником теорії дій. Відповідно до даної теорії, система особистості формується в процесі інтерналізації «поведінковим організмом» соціальних цінностей і норм.

Т. Парсонс визначав категорію «соціальна ідентичність» у вигляді системи кодів, за допомогою яких індивідуальні значення символізуються (через мову, цінності й т. п.) і детермінують соціальні дії суб'єкта. Виходячи з даного контексту, ідентичність є не станом, а структурною характеристикою особистості [7, с.109].

Незважаючи на те, що аналіз проблем ідентифікації в рамках структурного функціоналізму можливий тільки в умовах стабільного суспільства, його результати необхідно враховувати й у дослідженнях сучасного українського соціуму.

Феноменологічний підхід важливе значення приділяє просторовому аспекту визначення й формування ідентифікацій, а соціальні ідентифікації інтерпретуються як ідентифікації соціальних діячів, які формуються в комплексі відносин між партнерами в одній системі діяльності в руслі власної динаміки цієї системи.

Феноменологічна соціологія значну роль відводить власним уявленням індивіда про суспільство й соціальні норми, осмисленню його діяльності як інформаційного процесу соціальної взаємодії.

Відомий представник цього напрямку А. Шюц акцентував увагу на ролі формування типологічної структури сприйняття об'єктів людьми, у ході їхнього повсякденного досвіду. Він вважав, що типізація проявів соціальної реальності людиною в «поняттях здорового глузду» здобуває

СОЦІОЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

універсальне значення в процесі соціальних взаємозв'язків, що виступає механізмом формування соціальної ідентичності.

У роботах послідовників ідей А. Шюца – П. Бергера й Т. Лукмана – одержала розвиток класична феноменологічна концепція ідентифікації. Їм вдалося методологічно погодити макро-соціальний аналіз із соціально-психологічним. Соціальна реальність у їхньому уявленні, по суті, є те, що відображається в самих «колективних уявленнях», у суспільній свідомості. Це і є об'єктивна соціальна реальність. Таким чином, у даній теорії підкреслюється роль існуючих норм і правил як джерела існування деперсоніфікованих взаємозв'язків людей. З одного боку, індивіди самостійно конструюють соціальну реальність, маючи волю її інтерпретувати, у той же час, з іншого боку, вони лише відтворюють практику, яка складається під впливом існуючих об'єктивних механізмів міжгрупового впливу [7, с.121].

Представник феноменологічного підходу П. Бергер визначав соціальну проблему ідентифікації з точки зору ролі теорії Ч. Кулі та Дж. Г. Міда. Відповідно соціальна роль визначається як типова реакція на типове очікування [1, с.163]. Базова типологія ролей, яку виробляє суспільство, виконує функцію матриці поведінки людей, що зобов'язує їх ідентифікуватися з певною соціальною спільнотою. В цій спільноті індивіди знаходять і вимоги, і підтримку для одержання і закріплення ідентифікаційних ознак, що відповідають відведеній їм соціальній ролі. "Кожній соціальній ролі відповідає певна ідентичність" [1, с.165].

Першим серед представників символічного інтеракціонізму почав використовувати термін «ідентичність» І. Гофман у своїй праці «Стигма». Стигма є своєрідною перепорою між явною та бажаною ідентичностями, яку індивід бажає приховати.

Символічний інтеракціонізм у фокус вивчення ставить питання способу вибудовування ідентичностей та процесу ідентифікації, залежності ідентифікації від соціального оточення й взаємодії.

У рамках символічного інтеракціонізму феномен ідентичності трактується відповідно до теорії «дзеркального Я», заснованою Ч. Кулі й Дж. Г. Мідом: індивід знаходить власне «соціальне Я» лише у взаємодіях за допомогою «прийняття відносин інших до себе самого» через механізм «розігрування й прийняття ролей». Інструментами, які опосередковують ідентифікації виступають «інший», «значимі інші», «узагальнені інші».

Дж. Мід розрізняє усвідомлювану й неусвідомлювану ідентичності. Неусвідомлювана – це комплекс очікувань, що виходять від його соціального оточення; усвідомлювана – формується в процесі рефлексування особистістю свого «Я», свого поведіння.

Відомий представник інтеракціонізму І. Гофман виділив три види ідентифікацій, що відображають як соціальну детермінацію, так і індивідуальну своєрідність особистості: 1) соціальна ідентифікація – відображає типізацію особистості іншими на основі атрибутів її груп приналежності – «соціальне Я»; 2) особистісна ідентифікація – унікальний комплекс індивідуальних ознак даної людини, що характеризують її як об'єкт у часі й просторі – «фізичне Я»; 3) Я-Ідентифікація – ідентифікація як суб'єктивне сприйняття індивідом своєї життєвої ситуації й власної своєрідності – «рефлексивне Я» [7, с.126].

У сучасній теоретичній соціології намітилася тенденція до створення синтезованої моделі соціальної реальності, яка поєднує «об'єктивні» (макросоціологічні) і «суб'єктивні» (мікросоціологічні) погляди.

Концепція балансу ідентичності Ю. Хабермаса розглядає особистісну й соціальну ідентичності як виміри, у балансі яких реалізується «Я-Ідентифікація». Наочно даний вид ідентифікації можна представити як систему координат, у якій вертикальна вісь являє собою персональну, або особистісну ідентифікацію індивіда, а горизонтальна – здатність суб'єкта виконувати різні вимоги безлічі ролевих систем, до яких він належить.

Незважаючи на те, що ідентифікація є багатоаспектним поняттям із складною внутрішньою структурою, однак виходячи з соціологічного розуміння ідентифікація, знаходить свій вияв у соціокультурних характеристиках (нормах, ідеалах, цінностях, зразках поведінки, соціальному статусі і ролях). В той же час ідентифікація виступає необхідною умовою диференціації і ство-

СОЦІОЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

рення солідарних відносин соціальних груп і спільностей через комунікації, міжособистісні взаємодії та інституалізовану поведінку.

Г. Теджфел, як представник когнітивного підходу, визначав соціальну ідентичність як ту частину ідентичності індивіда, яка виникає через усвідомлення свого членства в соціальній групі разом із ціннісним та емоційним значенням. Тобто, це знання індивіда про приналежність до певної групи, а також емоційна значимість його групового членства [5].

Наприкінці 70-х – початку 80-х років ХХ століття на основі критики ситуативного підходу виникла теорія самокатегоризації Дж. Тернера. Дж. Тернером був зроблений висновок про існування прямої залежності між деперсоналізацією сприйняття й високим рівнем соціальної ідентифікації. Таким чином, будь-яке визначення індивідом самого себе через якісь ознаки, які мають соціальне значення, самовіднесення з усвідомлено розповсюдженими соціальними групами й об'єктами спричиняє зміну особистісного сприйняття навколишньої дійсності [8, с.161].

Проведений аналіз дозволяє визначити ідентифікацію особистості як процес зіставлення одного об'єкта з іншим на підставі якоїсь однієї ознаки або комплексу властивостей, у результаті чого відбувається встановлення їхньої подібності. Соціальна ідентифікація особистості в умовах українського суспільства, що трансформується, є складним багатогранним процесом і являє собою об'єкт міждисциплінарного характеру. Детальне концептуальне оформлення поняття ідентифікації особистості повинно здійснюватися за допомогою синтезу макросоціологічних, мікросоціологічних і соціально-психологічних знань про особистість, включену в соціокультурний контекст.

Процес ідентифікації є двобічним, в якому відбувається, з одного боку ототожнення індивіда з групою, а з іншого – розпізнавання ним у своєму соціальному оточенні тих ознак, за якими особистість може ідентифікувати себе з певною групою, використовуючи статево-вікові, моральні, професійні, економічні, політичні та естетичні індикатори, за якими люди визначають своє коло спілкування і взаємодії.

Отже, ідентифікація з певною соціальною групою чи класом характеризується комплексом уявлень про соціальну реальність і їх місце в ній – уявлення, що регулюють їх життєву активність, і специфічних уявлень саме для даної страти, що в тій чи іншій мірі відрізняють її від решти верств суспільства. Можна стверджувати, що міра цієї специфічності, «особливості» соціальних уявлень людей, що аналітично відносять себе до тієї чи іншої соціальної групи, тобто чіткість або, навпаки, розмитість меж, що відрізняють їх за даною ознакою від решти суспільства, дасть підстави говорити про рівень реальної ідентифікації [12, с.20].

Висновки. Означені соціологічні підходи необхідно застосовувати в комплексі, оскільки кожен із них має певні недоліки: символічний інтеракціонізм та феноменологічна соціологія мінімізують значення позаособистісних соціальних структур, структурний функціоналізм – акцентує увагу на соціальних структурах, нехтуючи значенням особистості і представляє ідентифікацію як статичний соціальний процес [13, с.15].

У цілому сучасні соціологічні теорії в дослідженні ідентичності роблять акцент на її мінливості та динамічності крізь призму теорії соціального простору, детально описують місце й значення ідентичності в житті індивіда, сучасній культурі, а також визначають значення ідентичності в просторі соціальних відносин. Кожен із проаналізованих підходів розглядає ідентичність як цілісне утворення, що формується під впливом багатьох факторів – як зовнішніх, так і внутрішніх.

Література

1. Бергер П. Л. Общество в человеке / П.Л. Бергер // Социологический журнал. — 1995. — № 2. — С. 162—180.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. / П. Бергер, Т. Лукман [пер. с англ. Е. Буткевич]. — М.: Медиум, 1995. — 336 с.
3. Гнатенко П. І., Павленко В.М. Ідентичність: філософський та психологічний аналіз. / П. І. Гнатенко, В. М. Павленко — К.: Арт-Пресс, 1999. — 466 с.
4. Дудченко О. Н. Социальная идентификация и адаптация личности / О. Н. Дудченко, А. В. Мытиль // Социологические исследования. — 1995. — №6. — С. 110–119.
5. Голоденко О. Аналіз теоретичних підходів до вивчення феномену ідентичності в соціогуманітарних науках [Електронний ресурс] : Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/1522/1/Golodenko-2.pdf>.
6. Социальные идентификации и идентичности. / С. А. Макеев, С. Н. Оксамитная, Е. В. Швачко. — К.: Ин-т социологии НАН Украины. —1996. — 185 с.

СОЦІОЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

7. Ядов В. А. Социальная идентификация в кризисном обществе / В. А. Ядов // Социологический журнал. – 1994. - №1. – С. 35-52.
8. Соціологія: Підручник / [ра заг. ред. проф. В. П. Андрущенко, проф. М. І. Горлача]. Харків – Київ, 1998. - 624 с.
9. Старовойтова І. І. Ідентифікація як метод наукового пізнання / І. І. Старовойтова // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук праць. – Вип. 1. – К.: Стило, 1998. – С. 192–202.
10. Старовойтова І. І. Личностная идентификация и реидентификация в переходном обществе / И. И. Старовойтова // Перспективы. – Одесса, 1998. – №4. – С. 114–117.
11. Фрейд З. Неудовлетворенность культурой / З. Фрейд // Западноевропейская социология XIX — нач. XX веков. — М., 1996.— 568 с.
12. Чапська І. Майновий стан громадян у суспільстві, що трансформується. / І. Чапська // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – №10. – С. 63 – 75.
13. Шляков Д. В. Социально-профессиональная идентификация учителя: социологический анализ : автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. социолог. наук : спец. 22.00.06 «Соціологія культури, науки і освіти» / Д. В. Шляков; – Ростов-на-Дону, 2008. – 27 с.
14. Ядов В. А. Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности / В. А. Ядов // Мир России. – №3–4. – 1995. – с. 158-179.